

Saša MRDULJAŠ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Split

Sasa.Mrduljas@pilar.hr

GDJE VODI PREVLAĐAVAJUĆA SRPSKA POLITIKA PREMA CRNOJ GORI I CRNOGORSKOJ NACIJI*

U srpskom društvu duboko su ukorijenjeni doživljaji Crne Gore kao srpske zemlje te Crnogoraca kao Srba. Ti doživljaji pored ostalog omogućuju i identifikaciju sa izrazito sadržajnim crnogorskim historijskim nasljeđem posredstvom kojeg se „nadopunjuju“ manje istaknute dionice srpske povijesti. Ujedno iz srpske perspektive Crnoj Gori je pridavan i izrazit geopolitički značaj. Na nju se gledalo kao na „prirodan“ izlaz Srbije na more te kao na logističko zaleđe većinski srpskim krajevima u susjednim dijelovima BiH. Obzirom na rečeno zapravo je očekivano da je prevladavajuća srpska politika opstruirala procese koji su od kraja 90-ih prošlog stoljeća vodili crnogorskoj nacionalnoj emancipaciji te obnovi crnogorske državne neovisnosti. Unatoč tom djelovanju na koncu je, 2006. godine ipak došlo do disolucije Državne zajednice Srbije i Crne Gore te uspostave međunarodno priznate Crne Gore. Time nastaje dalekosežan i teško promjenjiv realitet pred kojim je prevladavajuća srpska politika mogla, barem teoretski gledano redefinirati svoj dotadašnji odnos prema crnogorstvu i Crnoj Gori. Na način da svoj utjecaj unutar crnogorskog društva pokuša zadržati pa i osnažiti afirmativnim odnosom prema crnogorskom nacionalnom i državnom subjektivitetu. Umjesto toga, prevladavajuća srpska politika se odlučila nastaviti putem opstrukcije sada već crnogorske državnosti kao i sa negacijom crnogorske nacionalne samobitnosti. Prikazani vid djelovanja izrazito je intenziviran upravo u recentnom razdoblju u kojem su ostvareni i određeni iskoraci u pokušajima destrukcije samosvojne Crne Gore i crnogorstva. Međutim, niz pokazatelja sugerira da ovakav pristup, izuzev znatne štete koju će nanijeti Crnoj Gori ima krajnje sužene izgleda na uspjeh. Jasno, ukoliko

* Ovo istraživanje provedeno je u sklopu projekta „Hrvatski nacionalni identitet: nastanak i osporavanja“ koji financira Europska unija – NextGeneration EU (ur. broj projekta: 01/08-73/23-2519-19).

se uspjehom ne smatra što će u konačnici najvjerojatnije rezultirati dubokim, oštrim i trajnim udaljavanjem Crne Gore i crnogorstva od Srbije i srpstava.

Ključne riječi: *Crna Gora, Srbija, Crnogorci, Srbi, srpska politika, državnost, nacionalni identitet*

UVOD

Za osmanske dominacije ovdašnjim prostorima, od kraja srednjeg vijeka do početaka 19. stoljeća postojale su izvjesne predodžbe i saznanja o etničkim identitetima na južnoslavenskom tlu, o tome u kom se smjeru mogu razvijati i u kakvom su međusobnom suodnosu. Postojala je i određena svijest o njihovoj složenosti obzirom na vjerske, jezične, političke osobitosti. No ta pitanja nisu bila od posebnog značaja niti za nositelje tih identiteta niti za promatrače sa strane. Sa kršćanskog, kako katoličkog tako i pravoslavnog aspekta presudno je bilo potisnuti islamsko-teokratsko Osmansko Carstvo dok je iz muslimanske perspektive, pa i one slavensko-muslimanske, odlučujuće bilo kako očuvati njegove pozicije na Balkanu (Matuz, 1992: 56–64).

Završni val potiskivanja Osmanlija otpočinje početkom 19. vijeka, upravo u vremenu od kojeg u Europi započinju i procesi oblikovanja nacija. Dakle procesi koji vode okupljanju pojedinačnih europskih populacija oko identiteta koje smatraju sebi svojstvenima pri čemu ti identiteti ujedno stječu i svoju političko-idejnu nadogradnju. Primarno usmjerenu na održanje ili stvaranje odgovarajućeg okvira koji štiti i promovira određeni nacionalni identitet te njegovim nositeljima osigurava napredak. U osnovi taj je cilj najčešće bio usredotočen na očuvanje i jačanje vlastite države ili na potrebu za njenim utemeljenjem.

Otpočinjanjem „doba nacija“ vrlo brzo se očitovala izrazita složenost etničkih suodnosa na južnoslavenskom prostoru, prvenstveno unutar „hrvatsko-srpskog“ govornog područja. Međutim, dugo su vladale prilike koje od međunarodno relevantnih subjekata nisu zahtijevale da tu složenost jasnije shvate kako bi se pridonijelo njenom strukturiranju u politički primjeren okvir i time izbjeglo da se artikulira, kako će se pokazati u krajnje destruktivnom smjeru. Naime, potiskivanje Osmanskog Carstva nije išlo pretjerano brzo, njegove pozicije na ovdašnjim „uzavrelim“ točkama, konkretno u BiH zauzimala je druga imperija tj. Austro-Ugarska, nakon njenog sloma cijeli je prostor „pacificiran“ uspostavom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) / Jugoslavije. Tek je Drugi svjetski rat pokazao koliko eksplozivni mogu biti ovdašnji, sada već međunacionalni odnosi. S tim da se taj rat odvijao u ozračju globalnog sukoba te zbivanja na tlu bivše Jugoslavije nisu mogla biti u fokusu međunarodne javnosti. Nakon njega zbilja se nova „pacifikacija“ u „okrilju“ socijali-

stičke Jugoslavije. Tek će njenim raspadom početkom 90-ih i ratovima koji su uslijedili međunarodna javnost otpočeti prepoznavati dimenzije složenosti ovdašnjih odnosa i razornog potencijala kojima su protkani.

U tim prilikama posebna pažnja, a zatim i angažman biti će usredotočeni na BiH. Na problematiku bošnjačko-hrvatsko-srpskih odnosa u toj zemlji čije će se razrješenje dovoditi na razinu „problema iz pakla“ (Holbrooke, 1998: 55). Taj doživljaj BiH i relacija unutar nje do danas nije prevladan obzirom da unatoč postignutim ustrojstvenim rješenjima ta država još uvijek ne funkcionira kao harmonična cjelina prožeta međusobnim uvažavanjem njenih naroda i njihovih legitimnih interesa. Fokusiranje na BiH, potaknuto golemim stradanjima kroz koje su prošli njeni građani i narodi donekle je umanjilo sposobnost shvaćanja da ta zemlja, unatoč dosadašnjoj produkciji razornih sadržaja, barem u identitetskom smislu ne predstavlja najsloženiju točku unutar „hrvatsko-srpske“ jezične zone. U BiH postoje tri „zaokružena“, ukorijenjena, međusobno „ograđena“ i „opće“ prepoznatljiva nacionalna identiteta koja valja dovesti u odgovarajući, kompromisni političko-pravni okvir da bi bosansko-hercegovačko društvo adekvatno funkcioniralo (v. Džaja, 1992).

Drugačije je sa Crnom Gorom koja predstavlja najteže shvatljivu identitetsku formaciju južnoslavenskog prostora. Toliko kompleksnu da bi se moglo reći da ni velikom dijelu njenog stanovništva nije posve jasno kako se definirati po pitanju nacionalnog identiteta, a time i po pitanju političkih ciljeva koje bi on trebao podrazumijevati. Takvo je stanje unutar njene autohtone slavenske populacije neovisno o tome pripada li (tradicionalno) pravoslavnom, katoličkom, islamskom vjerskom krugu. S tim da najdalekosežnije političke posljedice i po Crnu Goru, a potencijalno i regiju u kojoj se nalazi proizlaze iz identitetskih nedorečenosti unutar njenog pravoslavnog korpusa. Za sada su one takve da Crnu Goru drže u stanju neprestane napetosti, u stanju koje može biti dobrom podlogom i za krajnje negativan razvoj kojeg je na sreću Crna Gora do sada uspijevala izbjeći.

Prikazano pozicioniranje među pravoslavnom populacijom Crne Gore uvelike je proizišlo iz djelovanja dosadašnje, prevladavajuće srpske politike koja međutim ne bi mogla biti takva kakva jest da unutar same Crne Gore nisu postojali odgovarajući poticaji. Istodobno i sama ta politika, sa sasvim konkretnim ciljevima u kontekstu Crne Gore ne može izbjeći suočavanje sa nizom identitetskih nejasnoća u toj zemlji pri čemu ih samoj sebi „razjašnjava“ na način za koji drži da joj pogoduje ostvarenju ciljeva. Stoga je pored crnogorskog i srpsko društvo, svojom involviranošću u crnogorska zbivanja determinirano nedovoljnim, u osnovi pogrešnim razaznavanjem identitetsko-političke stvarnosti unutar Crne Gore. I u takvom stanju prevladavajuća srpska politika „povlači“ poteze koji doduše nanose znatnu štetu Crnoj Gori

no koji bi u konačnici mogli biti pogubni upravo za pozicije samog srpstva u toj zemlji.

U priloženom radu prvo ćemo pokušati dati kratki prikaz povijesnog razvoja koji pojašnjava razloge zbog kojih se znatan dio pravoslavne populacije u Crnoj Gori našao u poziciji svojevrsne identitetske konfuzije. U drugom dijelu rada pokušati ćemo utvrditi koja bi to srpska politika prema Crnoj Gori i unutar nje, po našem sudu, najviše doprinijela održanju i promociji srpskih pozicija u toj zemlji. U završnici ćemo se usredotočiti na stvarnu, prevladavajuću srpsku politiku prema Crnoj Gori i crnogorstvu te istaknuti razloge zbog kojih dugoročno gledano ta politika sasvim izvjesno vodi dubokom distanciranju između Crne Gore i Srbije te između crnogorstva i srpstva.

1. POVIJESNI OKVIR ETNIČKIH IDENTITETA NA TLU CRNE GORE

Današnja etnička slika Crne Gore, pa i nedorečenosti u kontekstu njenog oblikovanja, rezultat su kompleksnih povijesnih procesa i s njima povezanih političkih a time i „identitetskih“ lomova. Izvjesno je da najstarije državno organiziranje slavenske populacije na crnogorskim prostorima valja dovesti u vezu sa formacijama koje su postojale na potezu između Neretve i Bojane tj. zahumskom, travunijskom i dukljanskom kneževinom. Mada je taj pojas bio zahvaćen hrvatskom i srpskom državnim dinamikom temeljnu značajku mu je davala samosvojnost državnog, a time i etničkog razvitka. Očitovana i u tome što su Zahumlje, Travunija i Duklja imale vlastita biskupska središta oličena u stonskoj, trebinjskoj, i dukljanskoj/barskoj biskupiji (Budak, 1986: 125, 131, 138; Živković, 2012: 12–13).

Polovicom 11. stoljeća inicijativom Duklje te pod dinastijom Vojislavljevića dolazi do državnog okupljanja spomenute tri kneževine u jedinstvenu državnu tvorevinu. Ona će steći respektabilan status što će se pored ostalog očitovati u priznanju kraljevskog statusa njenim vladarima od strane papinstva kao i stjecanjem vlastitog vjerskog centra u vidu barske nadbiskupije (Peričić, 1991: 48–61). Prikazani status proširene dukljanske države sugerirao je i mogućnost nastanka nove etničke formacije približno u pojasu između Neretve i Drima te Jadrana i Tare.

Od polovice 12. stoljeća država Vojislavljevića otpočinje naglo slabiti te do kraja istog vijeka njena ukupna prostornost potpada pod vladare susjedne, pravoslavne Srbije. I to u vremenu kad se uspostavlja Latinskog Carstva u Carigradu otpočinje oblikovati duboka polariziranost između katolicizma i pravoslavlja (Čirković, 1970: 18–19; Ransimen, 1964: 122; Živković, 1989: 147–148). U tim uvjetima srpska dinastija Nemanjića, oblikujući vlastitu

crkvenu organizaciju u vidu Žičke / Pečke arhiepiskopije te želeći izbjeći preslikavanja navedenog polariteta na vlastitu državu otpočinje sa masovnim transferom dotadašnjeg katoličkog zahumsko-duklijanskog življa u pravoslavlje (Mrduljaš, 2021). Tom će procesu trajno izbjeći samo romanska, naknadno slavizirana te slavenska populacija primorskih komuna tj. Kotora, Budve, Bara. Obzirom da je bila riječ o crkvi jedne dinastije, ona je bila dužna producirati kult svojih vladara čime su indirektno stvarane i širene osnove protonacionalnog srpstva (Kašić, 1984: 72–73). No, zahvaljujući svojim prethodnim državnim tradicijama, dukljanska jezgra, sada u formi Zete, zadržava poseban status pod Nemanjićima. Pored ostalog i na vjerskom polju te će zetska episkopija koju su u njoj utemeljili imati istaknuti položaj u okvirima Pečke crkve.

Nakon urušavanja srpske države početkom druge polovice 14. stoljeća te će okolnosti imati svog značaja u brznoj regeneraciji, sada već zetske državnosti pod dinastijom Balšića, a zatim i dinastijom Crnojevića (Blagojević, 2011: 20). Pod osmanskim pritiscima Crnojevići dislociraju svoje središte u geopolitički najbranjiviji dio Zete, u podlovcensku Crnu Goru u kojoj će na Cetinju smjestiti i središte pravoslavne mitropolije. Što je posebice važno, podlovcenska Crna Gora će padom pod Osmansko Carstvo zadržati svoj teritorijalni okvir i elemente „ograničene suverenosti“ (Đurđev, 1953: 60, 114–115). Sa tih pozicija krajem 17. vijeka ući će u kontinuirani sukob s Osmanlijama pri čemu će do kraja idućeg uspjeti postaviti osnove vlastite državnosti i crkvene samostalnosti stječući time ugled koji je nadilazio njene okvire, posebno među susjednom pravoslavnom populacijom koja je težila uklapanju u crnogorsku državnu cjelinu i djelovala u tom smislu. Takvo raspoloženje u bitnome će pridonijeti širenju granica Crne Gore približno do današnjeg okvira. Pri tome će se unutar njega naći i onaj dio slavenske populacije, ponajprije nastanjene u blizini masovno islamiziranih Albanaca, koji je za trajanja duge osmanske dominacije prihvatio islam.

Unatoč tome što je od odvajanja Zete, odnosno podlovcenske Crne Gore od političkog razvoja kroz koji je prolazio ostatak populacije pod Pečkom crkvom došlo davno, što je crnogorstvo tijekom svog razvoja akumulirano mnoštvo samosvojnih identitetskih značajki i vrijednosti, ono je imalo dvije „slabosti“ koje nisu dopuštale da pravocrtno produži vlastitu artikulaciju do nacionalne kategorije. Naime, posredstvom vjere trajno je ostajalo izloženo srpskim etničkim sadržajima (Dubak, 2011, 7–11). Također nije imalo odgovarajuću društvenu strukturu koja bi potakla crnogorsku nacionalnu emancipaciju. Nije imalo građanstvo, jači trgovački sloj, obrazovanije slojeve društva. Obzirom na takvo stanje, nakon što Srbija početkom 19. stoljeća uspije steći određenu formu državnosti u odnosu na Osmansko Carstvo te u osloncu na

vlastiti društveni potencijal producirati nacionalnu ideologiju, ta će ideologija relativno lako prodrijeti i među crnogorsku pravoslavnu populaciju.

Mada će se „srpska ideja“ ukorjenjivati u Crnoj Gori, pa i u vremenu njene međunarodno priznate državnosti od 1878. nadalje, u njoj će se „ispreplesti“ sa snažno prisutnom crnogorskom samosviješću (Andrijašević, 2004). Kod onog dijela populacije koji je stvarao crnogorsku državnost ili duže participirao u njenom oblikovanju dosezi srpstva su u pravilu ostali limitirani crnogorstvom koje zadržava primarni identifikacijski značaj (*Glas Crnogorca*, 1884: 1). No, kod znatnog dijela stanovništva, posebno onog koje je kasno uključeno u okvire Crne Gore srpstvo će imati istaknutiju poziciju u odnosu na crnogorstvo.

U svakom slučaju taj identitetski dualitet, neovisno u kom obliku, bitno je pridonio slomu državnosti Crne Gore 1918. i pripajanju njene prostornosti Srbiji neposredno prije nastanka Kraljevine SHS / Jugoslavije. Uskoro potom i „utapanju“ Crnogorske crkve u tada formiranu Srpsku pravoslavnu crkvu koja na taj način, od 1920. stječe institucionalni monopol nad pravoslavljem u Crnoj Gori. U uvjetima radikalnog sloma vlastite državnosti dio crnogorske populacije će iskazati snažan, čak i oružani otpor postepeno se usmjeravajući prema ideji nacionalnog crnogorstva „rasterećenog“ srpskim identitetskim sadržajima (Banac, 1988: 271–272). Kod drugog dijela populacije ti će sadržaji stjecati sve snažnije pozicije usmjeravajući ga prema nacionalnom srpstvu. To podvajanje naći će svoj posebno uočljiv izričaj tijekom Drugog svjetskog rata u kojem je Crna Gora istodobno bila uporištem prema crnogorstvu afirmativnog partizanskog pokreta, ali i četničkog, velikosrpskog (Andrijašević, 2021: 316).

Pobjedom partizanskog pokreta, instalacijom komunističke vlasti i federalizacijom Jugoslavije dolazi do afirmacije Crne Gore i crnogorstva. Ona postaje jednom od šest jugoslavenskih republika dok je crnogorstvo priznat status nacionalne odrednice. S tim da su po tom pitanju vladajuće strukture, suočene s realnošću podvojenosti crnogorskog društva učinile određene kompromise. Crnogorska nacija je priznata, ali uz službeni stav da je riječ o naciji proizišloj iz srpskog etničkog korpusa (Marović, 2017: 84–85, 136–138). Obzirom na to ne treba čuditi što je za trajanja komunističke vlasti u Crnoj Gori zadržan srbocentrični doživljaj historije, što je SPC u njoj sačuvala, za razliku od Makedonije monopol nad pravoslavljem, što je Crna Gora imala zastavu identičnu onoj Srbije, što je jezik (kolokvijalno) nazivan srpskim itd.

Za tako koncipirano nacionalno crnogorstvo izjašnjavala se praktički ukupna pravoslavna populacija Crne Gore i to sa dozom naglašenog ponosa. U tom crnogorstvu su oba njegova „pola“ nalazila odgovarajuću identifikaciju pri čemu je njihovu dotadašnju distanciranost umanjivala i ideja jugoslavenstva snažno ukorijenjena u Crnoj Gori (Rastoder i Adžić, 2020: 53). No, kako će

pokazati razvoj događaja u vrijeme i nakon raspada Jugoslavije ta identifikacija nije stekla konačnu profilaciju. Jer da jest ne bi došlo do masovne crnogorske podrške srpskom shvaćanju razrješenja jugoslavenskih odnosa i ostanku Crne Gore u zajednici s Srbijom u kojoj joj se bitno sužavao autonomni prostor (Savezna Republika Jugoslavija, Državna zajednica Srbija i Crna Gora). Tek je jedna manjina Crnogoraca „od početka“ insistirala na samosvojnosti Crne Gore i snažnjenju crnogorskog nacionalnog identiteta.

Mada u vrijeme raspada Jugoslavije ideja crnogorske samosvojnosti nije uspjela steći znatnije pozicije, tu ideju od kraja 90-ih, u uvjetima urušavanja dotadašnje srpske politike, posebice nakon sukoba na Kosovu otpočinje podržavati glavnina crnogorske vladajuće garniture tj. Demokratska partija socijalista (DPS) sa Milom Đukanovićem na čelu. Podržati će je i većina samih građana, uključujući pripadnike manjinskih naroda što će 2006. dovesti do obnove državne neovisnosti Crne Gore (Darmanović, 2006: 14).

2. (POTENCIJALNO) AFIRMATIVNA POLITIKA SRBIJE PREMA CRNOJ GORI I NACIONALNOM CRNOGORSTVU

Od samih svojih početaka srpska nacionalna ideologija na Crnu Goru gleda kao na srpsku zemlju, a na Crnogorce kao na Srbe. Naknadno će tim gledištima i srpska akademska zajednica, uz rijetke izuzetke ustrajno davati potporu primarno kroz radove sa područja društvenih i humanističkih znanosti (Czerwiński, 2013: 137), ne mareći mnogo za nekadašnju i aktualnu crnogorsku stvarnost, a rukovođena ciljem kojeg se smatra vitalnim, odnosno apsorbi- ranjem Crne Gore i „izlaskom“ Srbije na Jadran. U tom smislu, razvojna linija cjelokupne crnogorske povijesti tumači se kroz napor i želju Crnogoraca za „uviranjem“ u okvire nacionalnog srpstva i Srbije. Svakako ta je percepcija dodatno podupirana činjenicom što su pojedini Crnogoraci, kako povijesno tako i recentno imali predvodničku ulogu u samom srpstvu i to na nizu polja; vjerskom, političkom, vojnom, znanstvenom, kulturnom. Podupirala ih je i činjenica da je Crna Gora u kritičnim historijskim trenucima u pravilu bila uz Srbiju kao i tradicionalna etabliranost srpskog utjecaja u crnogorskom društvu.

S takvim gledištima i doživljajima Crne Gore i Crnogoraca, srpstvo je dočekalo procese koji su od kraja 90-ih vodili te na koncu 2006. i doveli do njenog državnog osamostaljenja. U tim prilikama, u kojima su događaji, procesi i pojave u Crnoj Gori bitno odudarali od slike koju se ima o njoj, za srpstvo bi bilo korisno da se „zapitalo“ o čemu je tu riječ, da je samome sebi na smisleniji način objasnilo Crnu Goru i crnogorstvo i na temelju tih spoznaja (re)definiralo svoju politiku prema Crnoj Gori i Crnogorcima. I to u interesu Srbije, Crne Gore i protekcije realno ostvarivih srpskih interesa.

Dakle, pretpostavka oblikovanju takve srpske politike prema Crnoj Gori, koja bi iz novonastalih prilika i državne samostalnosti Crne Gore „izvukla“ najviše koristi bila je u prethodnom preoblikovanju gledišta koje se ima o toj zemlji i Crnogorcima. Da je to učinjeno, srpska bi politika pred sobom imala jasniju projekciju crnogorske zbilje što bi joj omogućilo da ponajprije u korist vlastitih interesa artikulira približno niže prikazanu politiku prema Crnoj Gori.

Tada bi čak i bez „poniranja“ u dublju prošlost bile uočljive pojedine od dalekosežnih činjenica u kontekstu Crne Gore koje je neophodno uzeti u obzir. Primjerice poput te da je do kraja 90-ih postojanje i Crne Gore i crnogorske nacije predstavljalo realnost koja je već sa suvremenog aspekta trajala duže od pola stoljeća. Realnost na koju su se svi unutar Crne Gore naviknuli tijekom svojih života. Crnogorski subjektivitet je postojao u SFRJ, a nije bio poništen ni za trajanja SRJ. U cijelom tom razdoblju uvijek je postojao izvjestan okvir koji je omogućavao Crnoj Gori i Crnogorcima da očituju svoju posebnost što su i činili.

Upravo sa te pozicioniranosti krajem 90-ih u crnogorskom društvu sazrijeva procjena da bi Crna Gora bila uspješnija kao samostalna država. I taj, tada pretežito ekonomskim i funkcionalnim razlozima motivirani stav uvelike je bio opravdan. Jer Srbija se u međuvremenu, naročito sa problematikom Kosova dodatno zaplela u dugotrajan politički čvor bez čijeg razrješavanja malo što može ponuditi sebi i drugima. U međunarodno pogodnim okolnostima taj crnogorski stav je vodio i na kraju doveo do postizanja državne samostalnosti Crne Gore (Ščekić, 2018: 17–20). Time i do novog, dalekosežnog realiteta. Crna Gora je postala međunarodno priznatom državom, članicom UN-a te od 2017. i najmoćnije vojne integracije tj. NATO saveza.

Da bi došla do tog statusa, Crna Gora je morala provesti referendum na kojem joj je od međunarodne zajednice „propisan“ neuobičajen uvjet da za državnu neovisnost mora biti 55% njenih građana. I taj uvjet je ostvaren. Naknadno, po državnom osamostaljenju Crna Gora je donijela Ustav koji ima odgovarajuće mehanizme posredstvom kojih štiti vlastitu neovisnost i identitetsku posebnost. Pri tome se njegove odrednice ne mogu mijenjati bez suglasnosti dvije trećine parlamentarnih zastupnika dok je za izmjenu članaka od krucijalnog značaja za opstojnost i samosvojnost Crne Gore (članci: 1, 2, 3, 4, 12, 13, 15, 45 i 157) potrebno da se pored dvije trećine zastupnika na „državnom referendumu za promjenu izjasni najmanje tri petine svih birača“ (Ustav, 2007: 35).

Dakle, bilo je dovoljno volje, snage i želje da se Crna Gora utvrdi ne kao srpska zemlja, već samo i jedino kao Crna Gora. Pored toga u njoj je vremenom snažila ideja nacionalnog crnogorstva i njegove historijske samobitnosti i to iz svijesti da jedino crnogorstvo predstavlja garanciju opstojnosti

Crne Gore. Takvo gledište je također proizišlo iz sasvim utemeljene spoznaje da jedna država i njena društvena zajednica moraju imati ideju vlastitosti ukoliko žele trajati. Nadalje, Crna Gora je svojoj neovisnosti prilagodila postojeće institucije i oblikovala nove. Stekla personalni kadar koji ih je u stanju voditi te koji, na koncu i zbog vlastitih pozicija teži održanju tih institucija i svog položaja u njima. I cijeli taj sklop jačanja državotvornosti, samosvijesti, institucija i pozicioniranosti unutar njih traje već dva desetljeća i nastaviti će trajati čime će se dodatno snažiti doživljaj posebnosti.

Razumljivo da Srbija niti uz najbolju volju nije mogla sa pretjeranim zadovoljstvom gledati na procese koji su vodili državnom osamostaljenju Crne Gore a na koje je istovremeno bila u stanju utjecati. No smisljena srpska intervencija u te procese nije trebala ići dalje od aktivnosti koja ne dovodi u pitanje suodnos sa nacionalnim crnogorstvom i stabilnost ukupnog crnogorskog društva. Nakon samog postizanja neovisnosti, svaki vid srpskog uplitanja u crnogorske prilike s namjerom redefiniranja državno-pravnog statusa Crne Gore jednostavno je trebao prestati i ustupiti mjesto takvoj srpskoj politici koja istinski prihvaća crnogorsku državnost i u tim uvjetima pokušava ostvariti što povoljniju pozicioniranost u Crnoj Gori.

Uočljivo je i to da su pored crnogorske neovisnosti dodatni „udarac“ srpskoj samosvijesti predstavljali procesi kristalizacije ideje nacionalnog crnogorstva koji su vodili i vode njegovom udaljavanju od srpskih etničkih sadržaja. Pri tome bi bilo korisno da se uočilo da oni imaju dvije pojavne razine. Na jednoj od njih nacionalno se crnogorstvo pokušava „otarasiti“ od iskonstruiranih, znanstveno neutemeljenih, politički motiviranih gledišta produciranih s ciljem apsorpiranja Crne Gore i crnogorstva. Crnogorskom distanciranju od tih i takvih ideologema srpstvo nema što „zamjeriti“ obzirom da predstavljaju iskrivljene, najčešće manipulativne konstrukcije koje na koncu i onima koji ih produciraju i promoviraju umanjuju sposobnost shvaćanja realnosti te suočavanja s njom.

Drugu „razinu“ u bitnome određuje to što crnogorstvo kao identitetska kategorija naglo stječe prostor za afirmaciju i to u uvjetima obilježenim dugim naslagama osporavanja. Stoga je očekivano da poput svake nacionalne ideologije nije imuno od toga da u prilikama u kakvima već jest „proizvodi“ i vlastite ideologeme. Pa i takve posredstvom kojih se distancira od onih srpskih sadržaja koje je povijesno apsorpiralo neovisno o srpskoj nacionalnoj ideologiji i koji su na koncu doprinijeli njenom širenju i ukorjenjivanju u Crnoj Gori (Ičević, 2015: 246–258). Na ovom „nivou“ postoje određeni razlozi za „opravdanu ljutnju“ srpske strane koja takve sadržaje, baš poput neutralnih promatrača vrlo jasno uočava. Bilo bi iluzorno očekivati da srpstvo ne odgovori na ovakav tip vlastite „negacije“ na tlu Crne Gore no najviše bi postiglo sta-

loženim artikuliranjem tih odgovora. Shvaćajući pri tom da izostanak pritiska omogućava da se brže nadiđe razdoblje pretjerivanja te da nakon njega u pravilu slijedi „sidrenje“ nacionalnih identiteta na znatno fleksibilnijoj osnovi. Takvoj gdje se u normaliziranim prilikama postepeno prihvaća i adekvatno strukturira one identitetske sadržaje od kojih se prethodno distanciralo. Drugim riječima, da u stabilnim prilikama vremenom „sve dođe na svoje“.

U sklopu nacionalnog etabliranja crnogorstva izvjesno je bilo i da će se postaviti pitanje crkvene organizacije u Crnoj Gori. Jer ne izgleda posebno prihvatljivim da unutar jedne samostalane države sa većinskom pravoslavnom populacijom, koja baštini barem određenu crnogorsku samosvijest, organizacijski monopol nad pravoslavljem ima crkva koja u svom nazivu nosi ime srpskog naroda i ujedno predstavlja srpsku nacionalnu, državnu, političku instituciju. Stoga je bilo očekivano da Crnogorci postave zahtjev za „vlastitom“ pravoslavnom crkvom. Realno gledano, takvom zahtjevu se također nema što zamjeriti te bi u uravnoteženom ozračju bilo smisljeno da i po tom pitanju Srbija i SPC iziđu u susret Crnoj Gori. Vjerojatno na način da se crkva u Crnoj Gori organizira autonomno pod nazivom Pravoslavne crkve Crne Gore ili Crnogorske pravoslavne crkve. Slično kao što je npr. Ruska pravoslavna crkva tijekom raspada SSSR-a dopustila da se njeni segmenti u Bjelorusiji i Ukrajini nazovu Bjeloruskom, odnosno Ukrajinskom pravoslavnom crkvom (Bremer, 2019: 572). Ukoliko bi pak crkva u Crnoj Gori težila autokefalnom statusu ni tome se ne bi trebalo protiviti. Na koncu ta razina fleksibilnosti neminovno bi rezultirala time da i sama Crnogorska crkva ostane u „sestrinskom“ odnosu sa srpskom te prožeta sa dovoljno sadržaja koji je identitetski povezuju sa njom.

Razumljivo da prikazani, blagonakloni odnos srpstva afirmaciji crnogorstva ne bi uključivao podršku „poništanju“ tj. crnogorizaciji srpskog identiteta onih građana Crne Gore kojima je on imanentan niti bi takvo djelovanje s crnogorske strane bilo prihvatljivo. Naime, u Crnoj Gori u kontinuitetu obitava izvjestan broj Srba porijeklom iz drugih republika nekadašnje Jugoslavije dodatno uvećan useljavanjem izbjeglica tijekom ratova u Hrvatskoj, BiH i Kosovu. Također, u Crnoj Gori se i dio autohtone populacije za trajanja socijalističke Jugoslavije ustrajno izjašnjavao Srbima (Mrduljaš, 2023). Za porijeklom srpsku i onu crnogorsku populaciju koja je „sama po sebi“ opredijelila za nacionalno srpstvo podrazumijevali bi se odgovarajući mehanizmi zaštite njenog identiteta, a time i „izuzimanja“ iz procesa koji vode učvršćivanju nacionalnog crnogorstva. S tim da bi kod Srba u Crnoj Gori trebalo potaknuti artikulaciju takvog „tipa“ srpstva koje ne bi bilo u protuslovlju sa postojanjem crnogorske države i nacionalnog crnogorstva.

Držimo da bi ovdje prikazani, afirmativni pristup srpske politike prema Crnoj Gori i nacionalnom crnogorstvu dugoročno bio najplodonosniji za Sr-

biju, srpstvo i srpske interese. Omogućio bi da između Srbije i Crne Gore te Srba i Crnogoraca trajno vladaju, kako se voli reći „najbolji mogući odnosi“. Takvi unutar kojih Srbija u kontekstu Crne Gore ostvaruje maksimum interesa koje se uopće može ostvariti unutar jednog društva kojemu je temeljna značajka da ipak ide svojim putem. Društva koje bi unatoč tome zadržalo svijest o svojoj bliskosti te povijesnoj i identitetskoj povezanosti sa srpskim. Tome bi svakako pridonio korektan i konstruktivan stav Srbije i srpstva prema Crnoj Gori i crnogorstvu u fazi u kojoj je ono u odnosu prema srpstvu bilo u poziciji ranjivosti. Na koncu, tome bi pridonio i onaj dio Crnogoraca koji snažnije doživljava identitetske poveznice sa srpstvom i koji bi svojim „ostankom“ u okvirima nacionalnog crnogorstva utjecao na njegovu formu i sadržaj.

Obzirom na nasljeđe, svakako da bi prikazani pristup prevladavajuće srpske politike prema Crnoj Gori i crnogorstvu podrazumijevao određene, „bolne“ iskorake, ali jednako tako i sa crnogorske strane. Jer dio nacionalno profiliranih Crnogoraca zasigurno bi imao rezerve i prema opsegu utjecaja kojeg bi Srbija zadržala u Crnoj Gori i onom crnogorstvu koje se kod dijela populacije i nadalje isprepliće sa snažnom sklonošću prema srpstvu. No koliko god kompromisi bili teško „probavljivi“ u pravilu rezultiraju dalekosežnijim postignućima od rigidnih, ishitrenih „rješenja“ koja zanemaruju značaj šire perspektive i protoka vremena.

3. STVARNA (DESTRUKTIVNA) POLITIKA SRBIJE PREMA CRNOJ GORI I CRNOGORSTVU

Sukladno duboko ukorijenjenim doživljajima koje srpsko društvo ima o Crnoj Gori, prevladavajuća srpska politika nikada ne bi svojevolumino dopustila njeno odvajanje iz državne zajednice sa Srbijom. Takvo što bi pokušala spriječiti i agresijom. No, od kraja 90-ih do crnogorskog referenduma više nije raspolagala potencijalom koji bi joj omogućio da nasilno suzbije crnogorsku želju za neovisnošću. Iza nje su bili ratovi u Hrvatskoj, BiH, Kosovu, zatim sankcije i međunarodna izolacija, NATO se u međuvremenu etablirao u susjedstvu Srbije. U tim uvjetima ona bi vrlo teško podnijela ulazak u još jedan sukob. Stoga se srpska politika morala poslužiti drugim, prvenstveno propagandnim sredstvima kako bi eventualno onemogućila crnogorski put prema samostalnosti.

Na karakter tada pokrenute i još uvijek aktualne propagandne akcije presudno je utjecala spoznaja o nazovimo nepouzdanosti crnogorskog poistovjećivanja sa srpskim etničkim sadržajima, a time i sa srpskim ciljevima u odnosu na Crnu Goru. Naime, 90-ih je moglo izgledati da je crnogorstvo na putu svog završnog uviranja u srpstvo. Stoga i nije posebno problematizirano

(„On je Crnu Goru smatrao sasvim bezopasnom. Slobodan Milošević je jednostavno smatrao da mu se ništa ne može rđavo desiti u Crnoj Gori“, Kilibarda, 2011). Ali u promijenjenim prilikama se pokazalo da procese „separacije“ Crne Gore upravo predvode one snage u Crnoj Gori tj. Milo Đukanović i DPS za koje se prethodno vjerovalo da će srpstvu „isporučiti“ Crnu Goru. Iz suočenosti sa prikazanom, zbunjujućom, a ujedno i stresnom pojavom došlo se do zaključka da svako crnogorstvo u sebi „krije“ potencijalnu „klicu separatizma“ i da ga „pravilnom propagandom“ jednostavno treba uništiti ili barem minimizirati kao identitetsku pojavu u nacionalnom, a u konačnici i u svakom drugom smislu (v. Raković, 2019: 158–159; Zečević, 2021; 2023).

Da bi se to postiglo u srpskom se društvu, uz punu podršku glavnine političkih partija, crkve, znanstvenih institucija i medija, otpočinje forsirati viđenje o umjetnom postanku crnogorske nacije, o tome da je proizišla iz tuđih, srpstvu neprijateljskih interesa, da je kao takva jedan antisrpski produkt. Pri tome se značajke antisrpstva u osnovi pripisuju svakom obliku iskazivanja crnogorske samobitnosti ili ukazivanja na nju. Također antisrpstvom se proglašava svaki vid problematiziranja dotadašnjih srpskih ideologema usmjerenih na produkciju „invalidnog“ i vlastitom rastakanju sklonog crnogorstva.

Paralelno sa negacijom povijesne utemeljenosti crnogorstva ono se ustrajno pokušava uniziti kako bi se od njega dodatno pa i trajno distancirali identitetski „labilni“ Crnogorci. U tom smislu samosvojnje Crnogorce se niti ne želi zvati njihovim etnonimom. Mjesto toga ustrajno ih se naziva Dukljanima, Montenegrinima, Milogoracima (Aprcović, 2019; Šistek, 2017: 117–120). Nadalje, svoj su zamah dobile i „poduke“ o tome da sama Crna Gora zapravo i nije Crna Gora već zbir povijesnih, posebnih regija poput podlovcenske Crne Gore, Brda, Boke Kotorske, Stare Hercegovine, Zete itd. Štoviše, da je sukladno tome „Crna Gora faktički anektirala veliki dio etničkih i istorijskih teritorija srpskog naroda“ (Aleksić, 2011: 51) zbog čega i nema razloga da se glavnina njene populacije poistovjećuje sa crnogorstvom. Jer već bi u lokalnom smislu riječ bila o Srbima Brđanima, Bokeljima, Hercegovcima itd.

Istodobno sa djelovanjem na destrukciji crnogorskog identiteta „krenula“ je i „ponuda“ alternativne identitetske forme u vidu nacionalnog srpstva, s namjerom da se dotadašnji nacionalno izjašnjeni Crnogorci očituju kao Srbi. Pri tome se u postojećoj fazi „optiranje“ za nacionalno srpstvo predstavlja kao „povratak“ „tradicionalnoj“ ili „njegoševskoj“ Crnoj Gori (Bokan, 2021); onoj koja ima „sposobnost“ poništavanja sebe same. „Povratkom“ takvom tipu „crnogorstva“ otvara se pak prostor daljnjem modeliranju dotadašnjih Crnogoraca koje za konačni cilj ima, kako se sad već lijepo i matematički iskazuje, da od njih „proizvede“ 100% Srbe i 0% Crnogorce (Redakcija *Pobjede*, 2021).

Tada pokrenuta propagandna ofenziva već je do referenduma iz 2006. postigla uočljive rezultate. Primjerice, dok je po popisu stanovništva iz 1981. u Crnoj Gori bilo svega 3,3% Srba, popis iz 2003. ih je registrirao 32%. U samoj Srbiji (uža Srbija i Vojvodina) 1981. bilo je 120.438 Crnogoraca dok je njihov broj na popisu iz 2002. pao na 69.049 (*Nacionalni*, 1981; *Stanovništvo*, 2002; *Stanovništvo*, 2003). Prikazanim propagandnim djelovanjem stvorena je nova identitetska formacija u crnogorskom društvu tj. „srpski narod u Crnoj Gori“ koja bi trebala predstavljati glavnu polugu ostvarenja srpskih interesa u toj zemlji. Da ta poluga može biti i „duža“ pokazali su opet i rezultati referenduma na kojem se 44,5% građana izjasnilo za ostanak Crne Gore u državnoj zajednici sa Srbijom. Dakle za tu opciju se očitovalo i približno 13% građana koji su se nastavili izjašnjavati Crnogorcima ili oko 1/3 nacionalnih Crnogoraca.

Postizanjem neovisnosti zadržan je već uhodani srpski pristup Crnoj Gori i Crnogorcima. S tim da cilj daljnjeg djelovanja više nije mogao biti na zadržavanju te zemlje u zajednici sa Srbijom već na njenom „povratku“ pod srpsko državno okrilje. U novim uvjetima, glavni promotor te politike, uključujući angažman na decrnogorizaciji tj. srbizaciji Crnogoraca, postaje SPC oslanjajući se na svoju moćnu infrastrukturu kako u Crnoj Gori, tako i izvan nje (Jovanović, 2016: 39). Da postignuti rezultati u oblikovanju „srpskog naroda u Crnoj Gori“ imaju dugoročan značaj, pokazao je i popis proveden nakon osamostaljenja, odnosno 2011. koji je registrirao 28,7% Srba u toj zemlji. Istodobni popis u Srbiji očitovao je da je srpsko društvo svojim destruktivnim stavom prema crnogorstvu uspjelo uzrokovati brojčanu devastaciju Crnogoraca kojih je u toj republici po popisu iz 2011. bilo svega 38.527. Po zadnjem popisu, provedenom 2022. broj Crnogoraca u Srbiji iznosi tek 20.238 [*Stanovništvo (Crna Gora)*, 2011; *Stanovništvo (Srbija)*, 2011; *Stanovništvo*, 2022].

Uloga i ciljevi političkog djelovanja SPC u samostalnoj Crnoj Gori prepoznata je od dovoljnog broja Crnogoraca pa i od strane donedavno vladajućeg DPS-a. Stoga je crnogorska vlast krajem 2019. *Zakonom o slobodi vjeroispovjesti* pokušala ograničiti razorno djelovanje te institucije na način da crkve, manastiri te nepokretna imovina, koja je do 1918/20. pripadala Kraljevini Crnoj Gori, a kojom od tada raspolaže SPC iznova dođe pod vlasništvo države. Time se SPC nije namjeravalo, a niti moglo zabraniti korištenje te imovine, ali bi ono bilo uvjetovano od strane države; pored ostalog i prestankom protucrnogorske djelatnosti. Također potencijalno bi ugrozilo i „izvlačenje“ financijske dobiti od te iste imovine, dobiti koja se uvelike koristi za podrivanje Crne Gore. U tim uvjetima SPC, uz podršku Srbije, srpskih medija, glavnine srpskog društva uspijeva u Crnoj Gori pokrenuti masovne demonstracije tzv. litije kao vid protivljenja rečenom Zakonu. Pri tome je masovna mobilizacija dijela stanovništva provođena „isključivanjem“ iz pravoslavlja

(tradicionalno) pravoslavnih skupštinskih zastupnika koji su glasali za spomenuti Zakon, prijetnjama proklinjanjem onih građana koji bi glasali za stranke tih zastupnika, uvjeravanjima da se tim Zakonom ide protiv pravoslavlja, da se Crnu Goru želi pokatoličiti, da se crkve i manastire namjerava preinačiti u slastičarne, hotele itd. (*Objavljen spisak*, 2019; *Sveštenik SPC*, 2020).

Mada niti uz prikazanu, masovnu mobilizaciju (pro)srpske stranke na izborima 2020. nisu uspjele nadići već ustaljenih 45% glasova, uz podršku nominalno suverenističke, ali sa DPS-om duboko konfrontirane Ujedinjene reformske akcije (URA), koja je dobila 5,5% glasova, napokon je detroniziran DPS zajedno sa partijama sa kojima je bio u koaliciji (*Ukupni*, 2020). Pri tome je proces daljnjeg slabljenja pozicija DPS-a i njemu partnerskih stranaka te jačanja nominalno (pro)srpskih partija nastavljen i na narednim izborima. Takav razvoj izuzetno je ohrabrio srpske državotvorne ambicije i planove (Jovićević, 2022). Tim više što je unutar Crne Gore tijekom i nakon litija uistinu došlo do svojevrsnog (pro)srpskog „zamaha“. Očitovanog npr. u tome da se pobjede nekadašnje opozicije najčešće slave uz srpske ili uz simbole koji ukazuju na „srpstvo Crne Gore“, da se SPC posve otvoreno pozicionirala kao promotor srpskih interesa u Crnoj Gori te kao isključivo srpska nacionalna institucija u nacionalno podvojenom crnogorskom pravoslavnom korpusu itd. (Jovanović, 2022; Femić, 2023; Tanasić, 2023).

Sa tih „stečenih“ pozicija, prevladavajuća srpska politika računa da je u mogućnosti postići urušavanje državnosti Crne Gore pri čemu postoje i određeni, etapno zamišljeni planovi. Pri tome se naredna, najznačajnija aktivnost svodi na daljnje, u novim uvjetima lakše provedivo djelovanje na povećanju broja Srba na štetu nacionalnog crnogorstva pri čemu se, što je bio slučaj 2023., poseban značaj pridaje popisima stanovništva. Drugi važan vid djelovanja usmjeren je prema tome da se u birački korpus Crne Gore „propusti“ brojne sada već nacionalno srpski izjašnjene Crnogorce nastanjene u Srbiji te onaj dio Srba koji se nakon raspada Jugoslavije, bilo u izbjegličkom statusu, bilo iz ekonomskih razloga nastanio u Crnoj Gori, a koji nema crnogorsko državljanstvo a time i biračko pravo (v. Bugarin, 2021).

Povećanjem popisno izjašnjenih Srba, dovođenjem glasača iz Srbije, biračkim aktiviranjem „trenutačno“ neaktivnih Srba doseljenih u Crnoj Gori stvorila bi se, kako se računa, odgovarajuća kritična masa kojom bi se moglo nadići postojeća, ustavna ograničenja na putu destrukcije državnosti Crne Gore i njenog „povratka“ Srbiji. S tim kada se jednom do toga dođe, postepeno bi trebalo rastvoriti svaki vid subjektiviteta Crne Gore te njen teritorij svesti na integrali dio Srbije (Dragaš, 2017; Papović, 2022; Šofranac, 2021). Pri tome bi najsigurniji oblik konačnog sloma crnogorstva i onemogućavanja njegove regeneracije svakako bio u rastvaranju prostornosti Crne Gore na

njene „sastavne“ elemente ili „istorijske cjeline“; na već spominjanu „Staru Hercegovinu“, Boku Kotorsku, podlovcensku Crnu Goru, Brda itd.

Međutim, tako je to zamišljeno, takvo što bi se željelo i na tome se radi. No, procesi u Crnoj Gori niti izbliza nisu jednoznačni. Kako je već napomenuto, problem je prevladavajuće srpske politike što u „sagorijevanju“ za ostvarenjem svojih ciljeva u kontekstu Crne Gore teže uočava ili ne želi uočiti druge, istodobne procese. Pa i one po srpstvo „neželjene“, koje je sama potencirala svojim pristupom crnogorstvu. U nastavku rada pokušati ćemo razjasniti zbog čega upravo ti procesi imaju potencijal da trajno odrede „sudbinu“ Crne Gore i to kao zemlje trajno distancirane od Srbije u kojoj će srpski politički i kulturni utjecaj biti sveden na svoj minimum.

4. ISHOD: URUŠAVANJE SRPSKIH POLITIČKIH POZICIJA U CRNOJ GORI

Pristup prevladavajuće srpske politike Crnoj Gori determiniran je uvjerenjem da crnogorska samosvijest nije rezultat povijesnog razvoja, da je politički iskonstruirana unutar narodne mase za koju se podrazumijeva da je srpska te da se marljivim angažmanom od Crnogoraca ili barem najvećeg dijela njih „iznova“ dâ učiniti „pravovjerne“ Srbe. Takve kojima će „ideja vodilja“ biti u „rastakanju“ Crne Gore i pripajanju njene prostornosti Srbiji. No riječ je o pogrešnom uvjerenju zbog kojeg će se postojeća srpska politika prema Crnoj Gori pokazati štetnom i po samo srpstvo.

Kao što je rečeno, crnogorstvo je proizišlo iz stoljetnog, samosvojnog razvitka i za najveći dio pravoslavne populacije, neovisno o razini na kojoj je pozicionirano predstavlja identitetsku vrijednost. Učvršćivanu i sada već relativno dugim, suvremenim postojanjem Crne Gore. Druga je stvar što za znatan dio te iste populacije i srpski identitetski sadržaji imaju svoj značaj. U crnogorskom društvu ti crnogorski i srpski sadržaji nisu bili podjednako prostorno distribuirani niti vrijednosno gradirani. Stoga je u uvjetima u kojima se otvarala mogućnost stjecanju državne neovisnosti Crne Gore u tom smjeru djelovao onaj dio Crnogoraca s naglašenijim doživljajem crnogorstva te uz podršku manjinskih naroda uspio u ostvarenju cilja. Od strane tog dijela pravoslavnih Crnogoraca krenuo je i proces kristalizacije crnogorskog nacionalnog identiteta i samosvijesti što se uz ostalo reflektiralo u promjeni crnogorske zastave, koja se sad razlikuje od srpske, u imenovanju jezika crnogorskim nazivom i njegovoj (re)standardizaciji, u oblikovanju „crnogorsko-centričnog“ doživljaja povijesnosti itd.

Sve se to odvijalo tempom koji znatan dio crnogorske pravoslavne populacije nije mogao pratiti. Jer „do jučer“ službena je crnogorska zastava

vizualno bila identična ili bliska srpskoj, jezik se (kolokvijalno) nazivalo srpskim, crnogorska se historija tumačila na srbocentričan način. Praćenje tog tempa otežavale su i žive veze sa rodbinom nastanjenom u Srbiji snažnije izloženoj srpskoj propagandi i znatnom pritisku sredine u kojoj živi. Nije se taj tempo moglo pratiti niti zbog nametanog „osjećaja krivnje“ od strane srpskog društva zbog navodne „izdaje“ bilo srpstva, bilo „bratskih veza“ između Srba i Crnogoraca. Ali nije ga se moglo pratiti i zbog sasvim konkretnih, egzistencijalnih interesa koje se ostvarivalo u suodnosu sa Srbijom. Razumljivo da je taj dio populacije, posebice posredstvom SPC bio izrazito podesan za daljnje „modeliranje“ u „duhu“ srpske nacionalno-državotvorne ideje koja nije propustila priliku da se time i bavi.

U okolnostima kakve su već bile, kod jednog dijela „opponentske“ populacije stvoren je znatan odmak od bilo kakvog nacionalnog crnogorstva te se taj dio, uz svesrdne poticaje „ostatka“ srpstva otpočeo izjašnjavati Srbima konstituirajući novu, već spomenutu, etno-političku formaciju tj. „srpski narod u Crnoj Gori“. Drugi dio „oponenata“ nije se odrekao nacionalnog crnogorstva, ali je ustrajao na dotadašnjoj „srbocentričnoj“ paradigmi. Kod oba ta društvena segmenta istodobno se razvio i osjećaj svojevrzne „ljutnje“ prema suverenistički opredijeljenim Crnogorcima i prema ideji samosvojnog crnogorstva koju su poticali. Jer zbog tih Crnogoraca i taj (pro)srpski segment crnogorskog društva našao se izložen znatnom osjećaju nelagodnosti u odnosu na „prave“ Srbe i Srbiju te u donekle ponižavajućem položaju kontinuiranog „opravdavanja“ i „samopotvrđivanja“ pred srpskim društvom. Dok god je trajala pozicioniranost DPS-a i njemu partnerskih stranka pa i dok traju njeni „odjeci“, ta „ljutnja“ je bila ili će biti fokusirana isključivo u tom smjeru. Dakle, neće se aktivirati u pravcu niti najrigidnijih negacija crnogorstva od strane srpstva jer je i za njihovo postojanje „kriv“ DPS.

No što se može očekivati u uvjetima kada je taj, nekad „opponentski“ dio crnogorstva na vlasti i na državnim pozicijama te kada snosi odgovornost za Crnu Goru? Kada izblijedi i napokon nestane fiksacije na „dežurne krivce“ iz DPS-a? Tek tada nastaju okolnosti u kojima će se moći vidjeti koliko su (pro)srpski etnički sadržaji u tim segmentima crnogorstva, u koje se Beograd pouzdava u svom projektu decrnogorizacije i rušenja državnosti Crne Gore, uistinu prikladni za takve, izrazito dalekosežne promjene. Tek tada će se vidjeti da li je (pro)srpski sentiment tog dijela crnogorskog društva uistinu „na visini zadatka“ ili se tek iscrpljivao u unutarcrnogorskim „nadigravanjima“.

Prilično jasni pokazatelji govore u prilog tome da je u prevladavajućoj mjeri ipak riječ o sentimentima koji su neiskoristivi u kontekstu ambicija koje prevladavajuća srpska politika ima prema Crnoj Gori. Da je glavninom riječ o populaciji koja na državnost svoje zemlje gleda kao na trajni realitet. Valja

imati na umu da pred crnogorske građane, od nastanka suvremene Crne Gore 1943/45. nikada nije postavljano pitanje njenog nestanka. Na referendumu iz 2006., kako se da primijetiti, pobornici održanja zajednice sa Srbijom, dakle „unionisti“, u osnovi su bila na pozicijama nekadašnjih „zelenasa“ tj. bili su za državnu zajednicu u kojoj bi Crna Gora barem načelno zadržala subjektivitet. Nakon 2006. niti jedna među crnogorskim glasačima ukorijenjenija partija, pa niti one sa srpskim predznakom uopće nije spominjala mogućnost nestanka Crne Gore.

Nadalje, stranke sa srpskim predznakom u Crnoj Gori kontinuirano dobivaju relativno mali broj glasova. Uočljivo je također da partije koje u Crnoj Gori figuriraju ili su figurirale kao srpske imaju etnički neutralne nazive (*Socijalistička narodna partija, Demokratska narodna partija*) ili se čak „kite“ crnogorskim imenom (*Ujedinjena Crna Gora, Prava Crna Gora, Slobodna Crna Gora*). Sve to sugerira da „srpski narod u Crnoj Gori“ niti izbliza ne osjeća potrebu za homogenizacijom i političkom transparentnošću svog identiteta kao što je npr. bilo u BiH ili je na Kosovu.

O političkom pozicioniranju tog naroda govori i to što su kandidati dojučerašnjih vladajućih partija godinama dobivali izbore (predsjedničke, parlamentarne, lokalne) u općinama Crne Gore gdje je taj isti narod brojčano dominantan (v. *Izbori*, <https://dik.co.me/>). Opet, o raspoloženju ukupne populacije Crne Gore jasno svjedoči i to da se po anketama i to provedenim nakon detronizacije DPS-a između 60–65% pa gotovo do 70% njenih građana izjašnjava u prilog državnoj neovisnosti dok tek njih 20–25% prihvaća mogućnost određene asocijacije sa Srbijom (*Političko*, 2022: 30; *CG7 Puls*, 2022: 8; *Plenum*, 2023: 5). Godine 2023. na crnogorskim predsjedničkim (Andrija Mandić 19,32% glasova u prvom krugu; Goran Danilović 1,38% – zajedno: 20,7%) i parlamentarnim izborima (koalicije: *Za budućnost Crne Gore* 14,76%; *Za tebe* 3,13%; *Narodna koalicija* 1,2%; *Pravda za sve* 2,77% – zajedno: 21, 86%) upravo su tih dvadesetak posto glasova biračkog tijela dobili oni kandidati koje se unatoč njihovoj prilagodbi crnogorskim prilikama doživljava kao otvorene pobornike „srpskog sveta“ kako se u promijenjenim okolnostima naziva državotvorni projekt poznatiji pod imenom Velike Srbije (*Privremeni rezultati*, 19. 3. 2023; 11. 6. 2023).

Bitna pak značajka postojećeg političkog stanja u Crnoj Gori bila bi u tome da je u tijeku svojevrsan proces redefinicije njene postreferendumske političke scene. Da u osnovi dio nekadašnjih suverenista i unionista, izjašnjenih Crnogoraca i Srba suživljenih ili „pomirenih“ sa državošću Crne Gore, konfrontiranih sa DPS-om, ali istodobno nedovoljno „propusnih“ ili „nepropusnih“ prema ideji „srpskog sveta“ preuzima dominantan dio vlasti u toj zemlji. Koliko god se ta „srednjaška struja“ u konfrontaciji DPS-u oslanjala na

pobornike „srpskog sveta“, istodobno sužava i njihov manevarski prostor. Pri tome teško da se od te opcije može očekivati ulazak u izravnu konfrontaciju sa nacionalnim crnogorstvom s ciljem njegove identitetske destrukcije kao i ciljano djelovanje na urušavanju Crne Gore. Da u određenoj mjeri ta „struja“ pokuša vući „poteze“ koji bi išli u prilog tome, makar nesvjesna njihovog značaja, u Crnoj Gori postoji dovoljna kritična masa koju bi takvo djelovanje promptno mobiliziralo. Tada bi došlo do dodatne radikalizacije crnogorskog društva koju glavnina njegovih segmenata želi izbjeći. S tim da bi do izrazito snažne radikalizacije došlo prilikom pokušaja manipulativne inkorporacije takvog glasačkog tijela u birački spisak Crne Gore koje bi pretendiralo njenom urušavanju.

U svakom slučaju, kada prevladavajuća srpska politika konačno shvati da politika „srednjaške struje“ nije kompatibilna sa njenim očekivanjima uslijediti će razočaranje koje će svog izraza naći u pokušajima degradacije onih koji je podržavaju. Tada će taj „srednjaški“ segment crnogorskog društva postepeno ući u fazu konačne profilacije u crnogorskom nacionalnom smislu. Jednako kao što se nakon 1918. u tu fazu ušli oni Crnogorci koji su se naj snažnije poistovjećivali sa Kraljevinom Crnom Gorom prenoseći svoja političko-identitetska gledišta na vlastito potomstvo (Popović, 1919: 266). U tu fazu je opet, no krajem 90-tih ušao vodeći dio DPS-a sa svojim pristalicama što je bilo presudnim za stjecanje državne neovisnosti. Dakle, u Crnoj Gori proces nacionalne profilacije ide etapno te se tek otvara prostor u kojem će „zahvatiti“ trenutačno identitetski podvojeni dio crnogorske pravoslavne populacije. Kada se unutar tog dijela crnogorskog društva utvrdi ideja nacionalnog crnogorstva, ono će u svojoj finaliziranoj identitetskoj formi prevladavati kod apsolutne većine stanovništva u Crnoj Gori.

Sa tih pozicija, čak i bez oslonca na manjine moći će potaknuti daljnje, složenije procese svoje emancipacije. Među njima će bitnu ulogu imati i prilagođavanje pravoslavne crkvene organizacije u Crnoj Gori (političkim) zahtjevima većine njenih građana. Stoga, kada dođe vrijeme, izvjesno je da će se ići prema konačnom i trajnom etabliranju Pravoslavne crkve Crne Gore ili Crnogorske pravoslavne crkve. Kada se u tome uspije, kada nacionalno crnogorstvo napokon stekne i tu polugu obrane i promocije vlastitog nacionalnog bića postati će prevladavajućom i neupitnom identitetskom kategorijom u Crnoj Gori. I kako će se tada, nakon svih pokušaja vlastite i destrukcije Crne Gore odnositi prema Srbiji, srpskim etničkim sadržajima koje je povijesno akumuliralo, prema pokušajima daljnjeg širenja srpskog utjecaja u Crnoj Gori, prema promotorima „srpskog sveta“ unutar nje? Tada će Srbija shvatiti da je svojom politikom prema samosvojnom crnogorstvu dovela do njegovog korjenitog i trajnog distanciranja od srpstva, a time i do minimiziranja ili čak do „urušavanja“ srpskog utjecaja na društvene i političke prilike u Crnoj Gori.

Što je posebice važno, proces daljnje crnogorske nacionalne emancipacije olakšavati će dodatne dvije činjenice. Naime, u uvjetima urušavanja komunističke i jugoslavenske ideologije nastao je određeni idejni vakuum kojeg je kratkoročno mogla ispuniti crkva. Posebice u ovdašnjim društvima koja međusobne distinkcije ponajčešće pronalaze i iskazuju kroz vjerske razlike. No, živimo u onom dijelu svijeta u kojem crkva i institucionalizirana religioznost realno gube svoj društveni utjecaj (Vincett et al., 2015: 892–893). I to će se vremenom desiti i sa ulogom SPC u crnogorskom društvu koja će time gubiti i svoj upliv na (re)konfiguraciju crnogorske političke i identitetske scene. Jednako tako, protokom vremena, zajedno sa postojećim generacijama proteći će i dosadašnji značaj svih onih socijalnih, pa i obiteljskih veza između građana Srbije i Crne Gore posredstvom kojih se također ostvarivao znatan upliv na crnogorske prilike. Sa odmakom vremena i trajanjem Crne Gore ona će za najveći dio svojih građana sve više postajati i napokon postati jedina referentna točka u političkom promišljanju njihove stvarnosti.

Sve u svemu, prevladavajuća srpska politika može sagledavati crnogorsku zbilju na način koji joj najviše odgovara. Ona može ulagati silne napore u ostvarenje svojih ciljeva u odnosu na Crnu Goru. Jednako tako ona u postojećim okolnostima te na osnovu sebi prihvatljivih pokazatelja može oblikovati i dalekosežne državotvorne projekcije. Također još uvijek je u mogućnosti da svojim utjecajem na crnogorske prilike učini izrazitu štetu Crnoj Gori i realno gledano svim njenim građanima. No time se neće izmijeniti, štoviše osnažiti će se procesi koji će stvaranjem oštre identitetske razdjelnice između srpstva i crnogorstva u konačnici imati porazan utjecaj po pozicije Srbije i srpstva u Crnoj Gori.

ZAKLJUČAK

Od oblikovanja nacionalno-identitetske slike o sebi srpsko društvo doživljava Crnu Goru kao srpsku zemlju, a Crnogorce kao Srbe. Dodatni poticaji tim doživljajima proizlazili su iz ambicije srpske državotvorne ideologije za transformacijom crnogorske prostornosti u integralni dio Srbije. Time bi ta zemlja osigurala izlaza na more te eventualno bolje pozicije za širenje prema zapadu, odnosno prema BiH i Hrvatskoj. Obzirom na takve doživljaje Crne Gore i Crnogoraca te na državotvorne ciljeve razumljivo da se u glavnini srpskog društva nije moglo gledati sa odobravanjem na proces državnog osamostaljenja Crne Gore u odnosu na državnu zajednicu sa Srbijom. No taj je proces bio stvarnost iz koje je na koncu proizišla državna neovisnost Crne Gore.

Činjenica da se u crnogorskom društvu artikulirala želja za neovisnošću, koja je na koncu i ostvarena te da se unutar njega paralelno razvijala težnja za nacionalnom emancipacijom, govorila je o tome da srpske percepcije Crne Gore i crnogorstva umnogome nisu validne te da prevladavajuća srpska politika treba dobro razmisliti kako u postojećim okolnostima djelovati u interesu vlastitih pozicija u Crnoj Gori i crnogorskom društvu. Tim više što je Crna Gora stjecanjem državne samostalnosti, primitkom u Ujedinjene narode, donošenjem Ustava koji praktički onemogućuje destrukciju njene državnosti, primitkom u NATO savez postala stabilnim državnim realitetom.

Prevladavajuća srpska politika je već u fazi crnogorskog usmjerenja prema neovisnosti, unatoč neslaganju s njim, mogla oblikovati takav pristup kojim ne ugrožava dugoročne veze sa Crnom Gorom i Crnogorcima. Nakon crnogorskog osamostaljenja mogla je iskreno prihvatiti taj realitet shvaćajući njegovu dalekosežnost. Jednako tako mogla je pokušati razumjeti crnogorske nacionalno-emancipatorske napore i u najmanju ruku dopustiti da se odvijaju u primjerenom ambijentu. Po našem sudu, ovakvim odnosom prevladavajuće srpske politike najviše bi se doprinijelo protekciji srpskih pozicija u društvu koje je ipak temeljno određeno doživljajem vlastite samosvojnosti ma kako god ona bila gradirana.

S druge strane, prevladavajuća srpska politika bila je u prilici nastaviti sa svojim već uhodanim doživljajem i odnosom prema Crnoj Gori i Crnogorcima što je i učinila. Štoviše, još u razdoblju usmjeravanja Crne Gore prema neovisnosti dodatno radikalizira svoj odnos prema toj zemlji i crnogorstvu. U konačnici sa ciljem urušavanja Crne Gore i identitetske konstrukcije nacionalnog crnogorstva, a u interesu širenja Srbije na crnogorske prostore. U tu svrhu, uz svesrdnu podršku SPC krenulo se u potpunu negaciju nacionalnog crnogorstva uz ponudu alternative crnogorskoj pravoslavnoj populaciji u vidu nacionalnog srpstva. Tim djelovanjem postignuti su uočljivi rezultati. U Crnoj Gori je oblikovana nova, relativno brojna etnička formacija tj. „srpski narod u Crnoj Gori“ koji je do osamostaljenja te zemlje trebao biti glavnom polugom njenog zadržavanja u zajednici sa Srbijom, a nakon toga crnogorskog „povratka“ pod srpsko državno okrilje.

Međutim, tim istim djelovanjem mobiliziran je i onaj dio populacije u Crnoj Gori koji u njoj vidi svoj trajni egzistencijalni okvir. Do te mjere da prevladavajuću srpsku politiku doživljava kao životnu prijetnju težeći što korjenitijem distanciranju od Srbije i srpstva. Postojeći odnosi snaga su takvi da se taj segment crnogorskog društva još uvijek teško nosi sa pokušajima destrukcije Crne Gore i nacionalnog crnogorstva. No u prilog njegovom (brojčanom) snažnjenju ide postojanost crnogorskog državnog okvira, njegovo trajanje pa čak i sama izmjena vlasti u Crnoj Gori posredstvom koje dio nekadašnjih opo-

nenata samostalnosti, stjecanjem odgovornosti za državu i društvo stječe višu razinu crnogorske samosvijesti. Sukladno rečenome, opravdano je pretpostaviti da će vremenom suverenistički dio crnogorskog društva steći možda i izrazitu prevagu. Kakve će tada biti pozicije i utjecaj Srbije i srpstva u Crnoj Gori nakon desetljećima dugih pokušaja urušavanja, negacije i ponižavanja Crne Gore i nacionalnog crnogorstva?

LITERATURA:

- Aleksić, B. (2011). „Hercegovina u planovima Crne Gore i asimilacija hercegovačkih Srba u crnogorskom državnom okviru (1878–1918)“. *Radovi Filozofskog fakulteta*, br. 13, knj.2, str. 43–53.
- Andrijašević, Ž. (2004). „Srpstvo u Crnoj Gori“. Feljton u dnevnom listu *Vijesti* objavljivan od 20. 9. 2004, posredstvom portala *Montenegrina*, dostupno na: < <https://montenegrina.net/> > [28. 2. 2026].
- Andrijašević, Ž. (2021). *Istorija Crne Gore*. Beograd: Vukotić media.
- Banac, I. (1998). *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji : Porijeklo, povijest, politika*. Zagreb: Globus.
- Blagojević, M. (2011). „Nemanjići i državnost Duklje – Zete – Crne Gore“. *Zbornik Matice srpske za istoriju*, br. 83, str. 7–24.
- Bremer, T. (2019). „Koncept autokefalije u pravoslavlju na primjeru Pravoslavne crkve u Ukrajini“. *Crkva u svijetu*, Vol. 54, No. 4, str. 570–586.
- Budak, N. (1986). „Prilog valorizaciji humsko-dukljanskog kulturnog područja u prvim fazama njegova razvitka (do 12. st.)“. *Starohrvatska prosvjeta*, br. 16, str. 125–139.
- Bugarin, B. (2021). *Crnogorsko državljanstvo i prebivalište : Kako doći do ažurnog biračkog spiska*. Podgorica: Centar za monitoring i istraživanje CeMI.
- Czerwiński, M. (2013). „Crna Gora u očima srpskih historičara : semioza Crne Gore i Crnogoraca u srpskim sintezama nacionalne historije od 1945. do danas“, u: Bečanović T., Glušica R., Andrijašević Ž., Jovović N. (ur.), *Njegoševi dani 4*. (zbornik radova s međunarodnog naučnog skupa). Nikšić: Univerzitet Crne Gore – Filozofski fakultet, str. 121–137.
- Ćirković, S. (1970). „Zeta u državi Nemanjića“, u: M. Đurović (pred. redakcije), *Istorija Crne Gore*. Titograd: Redakcija za istoriju Crne Gore, knj. 2, tom 1, str. 3–93.
- Darmanović, S. (2006). „Crna Gora – nova nezavisna država na Balkanu“, u: Vujović, Z. (za izdavača), *Referendum u Crnoj Gori 2006. godine*. Podgorica: Centar za monitoring – CEMI, str. 9–20.

- Dubak, B. (ur.) (2011). *Crnogorski identitet – Zbornik radova o jeziku, narodu i vjeri*. Podgorica: IIC Narodne stranke – Narodna Misao / Matica Srpska – Društvo članova u Crnoj Gori.
- Džaja, S. M. (1992). *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Svjetlost.
- Đurđev, B. (1953). *Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Holbrooke, R. (1998). *Završiti rat*. Sarajevo: TDK Šahinpašić.
- Ičević, D. (2015). *Crnogorska nacija*. Beograd: Forum za etničke odnose.
- Jovanović, S. (2016). „Bilansi nezavisnosti“. *Matica*, god. 17, br. 67, str. 31–42.
- Kašić, D. LJ. (1984). *Pogled u prošlost srpske crkve*. Beograd: Sveti arhi-jerejski sinod SPC.
- Kilibarda, N. (2011). „Ispovijest Novaka Kilibarde“. Dostupno na: < montenegrina.net > [28. 2. 2026].
- Marović, B. (2017). *Komunisti Crne Gore i crnogorsko nacionalno pitanje 1919–1989*. Nikšić: Centar za geopolitiku.
- Matuz, J. (1992). *Osmansko Carstvo*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mrduljaš, S. (2021a). „Značaj prevjeravanja glavnine zahumsko-duklijanskog življa iz katolicizma u pravoslavlje (13. – 14. stoljeće)“. *Croatia Christiana periodica*, Vol. 45, No. 87, str. 33–52.
- Mrduljaš, S. (2023). „O (ne)mogućnosti popisnog izjašnjavanja u srpskom nacionalnom smislu u Crnoj Gori za trajanja socijalističke Jugoslavije“. *Lingua Montenegrina*, god. XVI/1, br. 31, str. 293–325.
- Peričić, E. (1991). *Sclavorum regnum Grgura Barskog*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Popović, J. (1919). *Pogled na crnogorsko pitanje*. Neuilly (Pariz): Kraljevska crnogorska štamparija [posredstvom: Zeković, S. (ur.) (1990). *Elementa Montenegrina (1/90) – Crnogorski narod i srpska politika genocida nad njim*. Cetinje: Crnogorski federalistički pokret, str. 266–277].
- Raković, A. (2019). *Crnogorski separatizam*. Beograd: Catena mundi.
- Ransimen, S. (1964). *Vizantijska civilizacija*. Subotica & Beograd: Minerva.
- Rastoder, Š. i Adžić, N. (2020). *Moderna istorija Crne Gore 1988–2017*. Podgorica: Daily Press – Vijesti, knj. I.
- Ščekić, R. (2018). „Crna Gora u epohi geopolitičkih promjena (1988–2018)“. *Matica*, br. 74, str. 17–20.
- Šistek, F. (2017). „Diskurs o istoriji i nacionalnom identitetu u Crnoj Gori u prvoj deceniji nakon obnove nezavisnosti (2006. – 2016.)“. *Montenegrin Journal for Social Sciences*, Vol. 1, No. 2., str. 115–134.

- Vincett, G. , Dunlop, S., Sammet, K., Yendell, A. (2015). „Young People and Religion and Spirituality in Europe: A Complex Picture“, u: Wyn, J., Cahill, H. (ur.), *Handbook of Children and Youth Studies*. Singapore: Springer, str. 889–902.
- Živković, D. (1989). *Istorija crnogorskog naroda*. Cetinje: Izdanje autorovih prijatelja, knj. 1.
- Živković, T. (2012). „Neretljani – primer razmatranja identiteta u ranom srednjem veku“. *Istorijski časopis*, knj. 61, str. 11–25.

IZVORI:

- *CG 7 Puls* (2022). Podgorica: Centar za građansko obrazovanje : DAMAR – Agencija za ispitivanje javnog mnijenja.
- *Glas Crnogorca*, 29. siječnja 1884., god. XIII, br. 5: str. 1–4.
- *Izbori*, Podgorica: Državna izborna komisija – Crna Gora, dostupno na: < <https://dik.co.me/> > [28. 2. 2026].
- *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije 1981. (podaci po naseljima i opštinama)* (199?). Knjiga I., Grabeljšek, D. et al. (priređili). Beograd: SFRJ – Savezni zavod za statistiku. Dostupno na: < <http://publikacije.stat.gov.rs/G1981/Pdf/G19814001.pdf> > (Republika Srbija – Republički zavod za statistiku) [28. 2. 2026].
- *Plenum o crnogorsko-srpskim odnosima* (2023). Podgorica: Centar za građansko obrazovanje : DAMAR – Agencija za ispitivanje javnog mnijenja.
- *Političko javno mnijenje Crne Gore* (jun, 2022). Podgorica: Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM).
- *Privremeni rezultati izbora za izbor poslanika u Skupštinu Crne Gore održanih 11. juna 2023. godine*. Podgorica: Državna izborna komisija – Crna Gora, 2023., dostupno na: < <https://dik.co.me/> > [28. 2. 2026].
- *Privremeni rezultati izbora za Predsjednika Crne Gore održanih 19. marta 2023. godine*. Podgorica: Državna izborna komisija – Crna Gora, 2023., dostupno na: < <https://dik.co.me/> > [28. 2. 2026].
- *Srbija – popis 2022 : Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti, starosti i polu*. Beograd: Republika Srbija – Republički zavod za statistiku. Dostupno na: < <https://www.stat.gov.rs/> > [28. 2. 2026].
- *Stanovništvo : nacionalna ili etnička pripadnost – Podaci po naseljima i opštinama (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2003)* (2004). Podgorica: Republika Crna Gora – Zavod za statistiku.
- *Stanovništvo : nacionalna ili etnička pripadnost – Podaci po naseljima (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002)* (2003). Beograd: Republika Srbija – Republički zavod za statistiku.

- *Stanovništvo : verispovest, materinji jezik i nacionalna pripadnost – Podaci po opštinama i gradovima (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji)* (2013). Beograd: Republika Srbija – Republički zavod za statistiku.
- *Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine)*, Saopštenje br. 83 (12. 7. 2011). Podgorica: Crna Gora – Zavod za statistiku.
- *Ukupni rezultati izbora za poslanike u Skupštinu Crne Gore (2020)*. Podgorica: Državna izborna komisija, 2020, dostupno na: < <https://dik.co.me/> > [28. 2. 2026].
- *Ustav Crne Gore* (2007). Podgorica: Skupština Crne Gore, dostupno na: < <https://www.skupstina.me/> > [28. 2. 2026].

MEDIJSKI (ONLINE) SADRŽAJI:

- Aprcović, M. (2. 1. 2019). „CP Srbiji: Zaustavite diskriminaciju, zovu nas ‘Montenegrini’, ‘Dukljani’, ‘Milogorci’, ‘Titovi Crnogorci’“. Portal: *Antena M*, dostupno na: < <https://www.antenam.net/> > [28. 2. 2026].
- Bokan, D. (10. 1. 2021). „Ponovo se iz pepela rađa njegoševska Crna Gora!“. Portal: *Borba*, dostupno na < <https://borba.me/> > [28. 2. 2026].
- Dragaš, M. (25. 10. 2017). „Irinej: Srbija je gdje god žive Srbi, bilo u BiH, Vojvodini, Crnoj Gori...“. Portal: *Antena M*, dostupno na: < <https://www.antenam.net/> > [28. 2. 2026].
- Femić, O. (2023). „Ujedinjenje ili ukrainizacija“. Portal: *IN4S*, dostupno na: < <https://in4s.net/> > [28. 2. 2026].
- Jovićević, M. (28. 7. 2022). „Abazović napravio još jednu krizu pozivajući u stručni tim autora ugovora sa SPC“. Dnevni list: *Pobjeda*, dostupno na: < <https://www.pobjeda.me/> > [28. 2. 2026].
- Jovanović, V. (8. 8. 2022). „Episkop Metodije danas slavio četničke glavešine Đurišića i Mihailovića“. Portal: *Antena M*, dostupno na: < <https://www.antenam.net/> > [28. 2. 2026].
- *Objavljen spisak: Pogledajte ko je sve isključen iz pravoslavlja zbog podrške sramnom zakonu u Crnoj Gori*. Dnevni list: *Novosti*, 31. 12. 2019., dostupno na: < <https://www.novosti.rs/> > [28. 2. 2026].
- Papović, D. (4. 12. 2022). „Papović: Pripremanje nove Podgoričke skupštine“. Portal: *Antena M*, dostupno na: < <https://www.antenam.net/> > [28. 2. 2026].

- Redakcija *Pobjede* (7. 10. 2020). „Bešlin: Popis 2021. mogao bi biti stepenik ka nestanku Crne Gore“. Dnevni list: *Pobjeda*, dostupno na: < <https://www.pobjeda.me/> > [28. 2. 2026].
- Redakcija *Pobjede* (18. 2. 2021). „Raković: Crnogorci su felerični ... Da osvojimo Nikšić, pa da ih popravljamo“. Dnevni list: *Pobjeda*, dostupno na: < <https://www.pobjeda.me/> > [28. 2. 2026].
- *Sveštenik SPC Backović proklinje glasače vladajuće koalicije!* // Portal: *Borba*, 26. 8. 2020., dostupno na: < <https://cdm.me/> > [28. 2. 2026].
- Šofranac, V. (19. 7. 2021). „Srpskom nacionalnom savjetu milioni za pripremu popisa i promjenu Ustava“. *Dnevne novine*, posredstvom: Portal *CDM*, dostupno na < <https://cdm.me/> > [28. 2. 2026].
- Tanasić, N. (10. 4. 2023). „Čije su naše srpske zastave (i čiji su naši Crnogorci)“. Portal: *Borba*, dostupno na: < <https://borba.me/> > [28. 2. 2026].
- Zečević, N. (12. 1. 2023). „Raković predložio ukidanje Crne Gore, podjelu BiH i stvaranje ‘jedinstvene srpske države’“. Dnevni list: *Pobjeda*, dostupno na: < <https://pobjeda.me/> > [28. 2. 2026].
- Zečević, N. (19. 8. 2021). „Srbi da budu većina, nakon popisa bošnjačku i albansku dijasporu izbrisati iz biračkog spiska“. Dnevni list: *Pobjeda*, dostupno na < <https://pobjeda.me/> > [28. 2. 2026].

WHERE THE PREVAILING SERBIAN POLICY TO MONTENEGRO AND THE MONTENEGRO NATION LEADS

The perception of Montenegro as a Serbian country and Montenegrins as Serbs is deeply rooted in Serbian society. These perceptions, among other things, enable identification with the exceptionally rich Montenegrin historical heritage through which less prominent parts of Serbian history are „complemented“. At the same time, from the Serbian perspective, Montenegro was also attributed with a distinct geopolitical importance. It was considered Serbia's „natural“ outlet to the sea and a logistical hinterland for the majority Serb's regions in the neighboring parts of Bosnia and Herzegovina. Given the above, it was actually expected that the prevailing Serbian policy would obstruct the processes that, since the late 1990s, led to Montenegrin national emancipation and the restoration of Montenegrin state independence. Despite this, in 2006 the State Union of Serbia and Montenegro was dissolved and an internationally recognized Montenegro was established. This created a far-reaching and difficult-to-change reality in the face of which the prevailing Serbian policy could, at least theoretically, redefine its previous relationship towards Montenegrins and Montenegro. In a way that it tries to maintain and even strengthen its influence within Montenegrin society through an affirmative attitude towards Montenegrin national and state subjectivity. Instead, the prevailing Serbian policy decided to continue with the obstruction of Montenegrin statehood, as well as the denial of Montenegrin national identity. The presented form of activity has been significantly intensified in the last five years. However, a number of indicators suggest that this approach, apart from the significant damage it will cause to Montenegro, has extremely limited chances of success. Of course, unless it is considered successful, which ultimately will most likely result in a deep, sharp and permanent distancing of Montenegro and Montenegrins from Serbia and Serbia.